

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

BERNHARD ESTLANDER

Det heroiska draget i vår nyare historia

Föredraget ursprungligen publicerat i
Förhandlingar och uppsatser 35
SSLS 163, 1921, s. 226–256

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2015
ISBN 978-951-583-309-9

Det heroiska draget i vår nyare historia.

Föredrag vid Svenska Litteratursällskapets i Finland årsmöte
den 5 februari 1922.

Av
B. Estlander.

En vinterdag, febr. 1808, kort efter det ryssarna ryckt över gränsen vid Kymmene och det krig begynt, som skulle skilja oss från Sverge och förena oss med Ryssland, sutto i Åbo två studenter, österbottningar, Carl Edvard Bladh och Adrian Hägg, i sin gemensamma studerkammare vid Tavastgatan och pluggade Uppsala-professorn Daniel Boethius' naturrätt. Då hördes ett rop: varvet brinner! Det var antänt på order av amiral Helmstjärna, för att den dyrbara militära anläggningen ej skulle falla i fiendens händer. Studenterna slängde boken och skyndade ut. Tumult på gatan. Folk kom släpande med trossar, segel och annat de fått lov att bärga undan förstörelsen. I gathörnen syntes tryckta plakat, där konungen, Gustav IV Adolf, uppmanade att gripa till vapen mot fienden, en heroisk fras av en konung, som var heroismens karrikatyr. Men de bägge studenterna skrevo strax hem och begärde lov att inträda i armén. Den heroiska instinkten vaknade.

Det svar, som kanslirådet Bladh gav sin son, är be-tecknande. Bladh hade studerat i Uppsala under Linné; riksdagsman, frisinnad nationalekonomisk författare,

stor jordbrukare och skeppsredare, grundläggare av Kaskö stad, var han en duglig och karaktärsfast man, ett motstycke till Anders Chydenius i Nordösterbotten.

Vad svarar nu en sådan far? Kriget — det krig som för ett sekel avgjorde Finlands öde — är för honom blott „ett fientligt inbrott”, varav „en flyktig yngling låter sina framtidsplaner derangeras”. „Ditt brev av den 13 hujus röjer ganska vackra drag av en ädel själ, en patriotism som hedrat en romare, men visar tillika en hetsig ungdoms överspända hugskott, icke särdeles förenligt med det goda omdöme jag funnit hos dig. Kriget är slut innan du hinner deployera dina militära talanger. Det som göras skall är kanske gjort innan din uniform blir färdig. Avbida i tysthet och med undergivenhet utgången av våra vittutseende affärer, blanda dig aldrig i politik och partisaker. Man måste lida det man icke kan vrida.”

Adrian Hägg fick samma svar av sin far, inför föräldrarnas klokskap slocknade den heroiska instinkten, de bägge ynglingarna sökte upp en Närpesbonde, som kommit till Åbo med lantbruksprodukter, sålde hans laxar och foro beskedligt hem i hans tomma släde.

Kriget hade sin gång, de ryska trupperna intågade i Åbo, och den 6 maj kom budet om Sveaborgs kapitulation. Stämningen i Åbo avspeglas i den dagbok, som under dessa dagar fördes av studenten Carl Elias Alopaeus, son till domprosten sedermera biskopen i Borgå. „Skada”, skriver denne 15-årige filosof, „att de hemma i Borgå äro så oroliga för det som dock ej kan hjälpas.” För den 6 maj antecknar han, jämte budet om kapitulationen på Sveaborg, huru många flugor och fjärilar han sett den dagen, ovanliga för årstiden. „I dag”, skriver han dagen därpå, „slutade vi för professor Hellenius ordo gallinarum och började ordo passerum.” Detta intresse för hönsfåglarnas och sparvarnas klass, för flu-

gor och fjärilar under de dagar, som avgjorde krigets gång, är betecknande. I Alopaeus dagbok finner man en vaken kulturell anda, som forskar och antecknar, Porthans anda. Heroisk är den icke.

Henrik Gabriel Porthans gärning är ett barn av upplysningstiden och dess nyttighetssträvanden. Den präglas av dess anda.

Det är icke nödigt att här karakterisera Porthans stora livsgärning, hans forskningar i det finska språket och den finska folkdiktningen, i Finlands historia, den han som den förste betraktat som ett nationellt helt, hans verksamhet som utgivare av vårt första tidningsblad, grundläggare av vårt första vetenskapliga bibliotek. Under all denna forskning, säger Topelius vackert, har han funnit det finska folket, eller, efter våra dagars beteckning, det finländska folket. Han är väckaren av vår nationalkänsla. Hans namn behärskar det gustavianska tidevarvet hos oss.

Men den verksamhet, som utvecklas i den porthanska kretsen, var bunden vid upplysningstidevarvets sjunkna morallära, för vilken det praktiskt nyttiga, sällheten, lyckobegäret var grundprincipen, i livet som i vetenskapen, tidens dygdeideal.

Betecknande är den porthanska tidens motvilja mot Kant, den väldige Königsbergaren, som i sin „Kritik der reinen Vernunft” uppvisat det mänskliga förnufts begränsning vid den högre spekulationen och därmed övervunnit upplysningstidens ytliga förnuftsdyrkan, på samma gång han i sin „Kritik der praktischen Vernunft” upplyftade den sjunkna moralläran ur dess förnedring, drev lyckobegäret ut ur pliktens rike och förkunnade läran om människans sedliga autonomi, detta kategoriska imperativ, som tvingar oss att handla enligt sedebudet i vårt inre uteslutande av aktning för plikt. Medan upplysningstidens morallära fört Tyskland till katastrofen

vid Jena och Auerstädt 1806, till den preussiska monarkiens ovärdiga och bråda fall, var det Kants kategoriska imperativ som anno 13 reste Tyskland mot det napoleonska militärförtrycket. I det kategoriska imperativets tjänst offrade Fichte krafter och liv, det strängade Körners lyra och satte svärdet i hans hand, det byggde 1870 det tyska riket, det satt i Hindenburgs och Ludendorffs högkvarter och dikterade order till den armé, som under 4 år segerrikt kämpade mot en värld. Det är den tyska heroismens teoretiska grund.

Den nationalanda, som Porthan väckte hos oss, står djupt inne i upplysningstidens morallära. När upplysningstiden talar om dygden, ordnar den så, att dygden stämmer med det nyttiga, att den tillfredsställer det mänskliga behovet av sällhet. Tidens ekonomiskt kulturella verksamhet blir därmed summan av all dygd, den blir mål i stället för medel. Utöver välstånd, kultur, upplysning finnas inga högre syften, inga högre plikter för människan. Inför denna filosofi är det kategoriska imperativet, såsom Leopold säger i sin kritik av Kant, „en abstrakt tankeformel utan allt ändamål för människolevnaden eller det minsta avseende på människobehovet”. Eller som Porthan skriver till Rosenstein: „Kants moral klingar ståtlig, men saknar de motiver, som nödvändigt fordras för att göra föreskrifterna verk samma för människohjärtat.” Och på pärmen till sitt exemplar av Kants „Kritik der reinen Vernunft” skrev han: „Det är ett magert och kvistigt tal, långt skilt från vår uppfattning.”

Här är den punkt, där upplysningstidens moral och den heroiska moralen skiljas åt. Den heroiska moralen står verkligen redo att hävda sedebudet utan några extra „motiver”, som göra plikten behaglig för människohjärtat, utan någon beräkning till förmån för „människolevnaden och människobehovet”, emedan den här finner syften därutöver, ja utöver själva livet.

Porthan är nästan otålig i sin ovilja för Kant. Hans brevstil, annars opersonlig, torrt saklig, pedantisk, blir varm var gång han får angripa Kant. Det är för honom ett uppfriskande nöje att häckla det dunkla och svår-förstådda hos Kant, han finner hos kantianerna endast „hetta, stoj och skryt”, och helt visst hade han med nöje läst Leopolds elaka epigram vid Kants död:

Kant, mörkrets förste, dog och fann i fädrens grifter
jämt lika mycket ljus som i hans egna skrifter.

Porthan i sin regeringstrogna borgerliga hedersamhet satt stadigt fastvuxen i upplysningstidens moral. Över dess strävan efter „sällheten och den ljuva friden” höjde sig varken han själv eller hans lärjungar. „Våra gossars seder äro beskedliga”, säger han med tillfredsställelse om studenterna vid Åbo akademi, „vi leva i det politiska och litterära lugnet.”

Porthan avled 1804, samtidigt med Kant. Fyra år därefter kom kriget med Ryssland, och med heroisk kraft värjde vi oss mot vårt öde. Men denna kraft kom icke från Porthan. Tvärtom, den undfallenhet mot den ryske erövraren, som kännetecknade vår överklass 1808, utvecklades just hos Porthans lärjungar.

Bland dem står biskop Jakob Tengström i Åbo, både i begåvning och historisk och litterär bildning, som en av de främste.

År 1789, under Gustav III:s ryska krig, satt Tengström som filosofie adjunkt i Åbo och läste med Akademiens „beskedliga studenter”. Det var en föreläsningsserie i morallära, det andra krigsåret, medan krigslyckan ännu stod och vägde, då Tengström yttrade: „Försiktigast är att de, som blivit övervunna i krig, frivilligt underkasta sig en mäktig segervinnares välde. Om de börja rebellera, kan han bringa dem i än svårare trældom, och det är ju detsamma under vilken regering vi leva, allenast vi få leva i fred och lugn.”

Låter icke detta som ett förebud till Tengströms uppträdande under 1808 års krig, säger prof. G. Nikander, som för någon tid sedan påträffat denna märkliga passus i ett gammalt kollegiehäfte i vårt universitetsbibliotek i Helsingfors.

När Buxhövden efter Sveaborgs kapitulation påbjöd rysk trohetsed, en ur den internationella rättens synpunkt tvivelaktig metod under brinnande krig, utsände Tengström den första juni 1808 sitt bekanta cirkulär, i vilket han manar till „underkastelse under den Höga Överhet, som Gud Allsmäktig oss i sin Försyn tillskickat”. Folket bör „i fridsamt lugn fortsätta sina vanliga näringar och avhålla sig ifrån alla oroliga och brottsliga företag, som avlägsna den ljuva friden från våra hemvister”.

Den 21 maj 1808 var hela akademistaten, professorer och studenter, uppkallad för att avlägga den ryska eden. Buxhövden var i egen person tillstädes, ryska soldater postade i akademihusets trappor och korridorer, kosacker patrullerade på platsen utanför. Biskop Tengström, som akademiens prokansler, hade på Buxhövdens befallning anmodat rektor magnificus att utfärda kallelsen.

Rektor var då Matthias Calonius, den frejdade rättsläraren. Rob. Castrén i sina „Skildringar ur Finlands hist.” påstår, att Calonius vid något förberedande sammanträde i konsistorium yrkat på edsvägran. Men vad han än kan extra protokollet ha yttrat, så hade han emellertid utfärdat kallelsen och avlade eden med kansler och övriga professorer. Några, som utebliivit, uppkallade Calonius senare och tog av dem eden.

Tengström gick så långt att han, för sitt nit vid detta tillfälle, emottog en rysk ordensdekoration, liksom landshövdingen Knut von Troil och andra. G. M. Armfelt, som avböjt konungens anbud om överbefälet och

under kriget vistades överksam i Stockholm, skrev härom: „Jag är mållös och låter pennan falla; sådant är utan namn.” Armfelt gillade dock vår passiva underkastelse under den ryska ockupationen; men en sådan infami hade man kunnat undvika.

Dagen efter 21 maj fann man i akademihusets farstu en papperslapp med följande versrader:

Var finsk, som trädomseden stavar,
förtvivlad att ej vara fri
skall ropa hämnd på edra gravar,
om ni förut ej hängda bli.

Det var en ropandes röst i öknen, en försiktig anonym röst. Längre kom icke den heroiska instinkten. domkapitlet, hovrätten, länsstyrelsen, alla avlade den nya trohetseden.

Matthias Calonius var Porthans vän och ämbetsbroder. Han delade hans ovilja mot Kant. Han bekände sig till den naturrättsliga skolan, som härleder rättsnormerna ur människans förnuftiga natur och som under upplysningstiden framkallade läran om människans naturliga rättigheter, en förledande doktrin, som förbisåg den rättshistoriska utvecklingen och lätt kunde jämkas även den i överensstämmelse med nyttans och sällhetens fordringar. Men Calonius' studier i den gamla svenska rätten hade bevarat honom för denna fara och givit hans rättskänsla en styrka och säkerhet, som gjorde honom till den store jurist han var.

Också höjde sig Calonius över tidens moral. Vid rektorsbytet den 22 juni 1808 utfärdade han det berömda program, där han yttrade, att visserligen kropparna kunde falla i fiendens våld och tvingas att gå dit dennes väpnade påbud föra dem, men själarna förbliva med omutlig trohet och orubblig lydnad sin lagliga konung undergivna. Ty så länge stridens utgång är oviss och till dess ett fördrag mellankommit, varigenom mo-

narken själv avsäger sig sin rätt, beror det icke på deras gottfinnande att avskudda sig sitt undersåtskap och lösa sig från gemenskapen med sitt fädernesland, så framt de ej vilja fläcka sig med förräderiets ärelösa brott. Calonius betygar därpå, att han av allt hjärta känner bitterheten av den närvarande ställningen.

Samtiden fann. dessa ord manliga och frimodiga och tröstade sig vid dem. De innehålla Matthias Calonius tribut åt heroismen. Men att det kunnat begäras något mera, att professorerna också hade kunnat sätta sin kropp att handla efter de rättssynpunkter, som de nu försiktigt bevarade i själen, det var en tanke över tidens nivå. Calonius heroism slutade här. Han garderade sitt ämbete som de andra och kunde som de andra fägna sig åt den förhöjda stat, som akademiens undfallenhet inbragte henne från den segerrike ryske tsaren.

Alla Porthans vänner och lärjungar voro bundna vid tidsandan.

Unge Alopaeus, vars dagbok under kriget vi nyss citerade, stod Porthan nära genom sin far Borgåbiskopen, Porthans vän, och sin äldre bror, student under Porthan.

Biskopen Z. Cygnaeus d. ä., som gick längst av alla präster i undfallenhet, var en nära vän till Porthan allt från ungdomsåren. Hans son Z. Cygnaeus d. y., som höll den bekanta predikan i Tavastehus, där han varnade för allt „ovist nit” och manade att „giva kejsaren vad kejsaren tillhör”, hade studerat i Åbo under Porthan, en fosterländskt verksam man i hans anda.

Det fanns dock präster, vilka som Jakob Chydenius i Vasa gävo Gudi det Gud tillhör. Kanslirådet Bladh, som i så ironiska ordalag kallat sin son hem från Åbo, hörde ock till edsvägrarna. Inför det brutala ryska kravet vaknade hans medborgerliga heroism. Bägge undergingo en misshandel, som hade döden till påföljd,

för den ene inom ett par veckor, för den andre inom ett par år. Bekanta för sin edsvägran äro ock lagman Bergvall och kommerserådet Fahlander i Vasa. Ingen av dessa tillhörde den porthanska kretsen.

Porthans mest lysande lärjunge är Frans Mikael Franzén.

Franzén beklagar själv, att han ej ägde denna inre kraft, som trotsar och hindrar. Han hade kunnat föra upplysningstidens både diktning och morallära i sitt land på nya banor. Med „Människans anlete” och sången över Creutz åstadkom han i det litterära Stockholm en rörelse, som kunnat föra till ett poetiskt genombrott ur den gustavianska tidens förståndsmässiga och konventionella diktning. Men han godtog beskedligt Svenska akademiens ändringar, sträckte sig efter det nyttiga och övergick till den didaktiska poesien. I Uppsala hade han genom Benj. Höijer lärt känna Kant. Han hade tillhört samma matlag som Höijer och åtföljt denne betydande tänkare på hans filosofiska promenader. Men det kategoriska imperativet var en obekvämlig gäst i Selmasångarens idylliska värld. Han fann ett bekvämare stöd i den uppenbarade religionens auktoritet. Han jämkade dygden i harmoni med hemlivet och den stilla pliktuppfyllelsen där, och Porthan, som lett hans första studiegång, gav åter riktning åt hans andliga liv.

Under kriget 1808 avlade Franzén den ryska trohetseden med de övriga professorerna på Calonius' kallelse. Han redigerade Åbo tidning, som förvandlats till ett officiellt blad för Buxhövdens styrelse och fylldes med ryska statsnyheter. I dikten „Briggen och slupen” tröstar han sig med den självstyrelse vi vunnit vid Borgå lantdag, i „Den inre föreningen” med den andliga gemenskap, som skulle fortbestå mellan oss och Sverge.

Våren 1809, när Alexander I besökte Åbo, mottogs den ryske tsaren vid akademien fest med en dikt på

franska av Franzén. För att bedöma den måste man erinra sig, att kejsaren visserligen kom från Borgå, där han avgivit sin regentförsäkran till våra ständer, men att det fredsfördrag, varom Calonius talat föregående sommar, alltjämt ännu icke mellankommit för att befria oss från våra undersåttliga plikter mot Sverge.

I poemet förliknar Franzén Finland vid ett faderlöst barn, som irrande undan vapnens gny omhändertogs av kejsaren och strax erbjöd honom samma kärlek han tidigare ägnat landets konungar. Ryckt från det land, som vårdat hans barndom och förvandlat honom från vilde till en upplyst människa, välsignade han ödet, som fört honom i kejsarens milda händer.

Genom sin överdrift synes detta poem ha förfelat sitt intryck på den höge gästen, eftersom Franzén ej upptogs bland de honoratiores i Åbo, som efter festen hedrades med inbjudning till den kejserliga taffeln. Franzén var besviken, men genom rektors och prokanslers bemödanden blev han dock senare hugnad med en briljanterad ring vid utdelningen av nådevedermälen efter Borgå lantdag.

I Franzéns blida, fridsamma natur fanns ingen plats för heroiska beslut, ingenting av den kraft som kunde förverkliga hans egen önskan i „Finlands uppodling”:

— — — och även du, o Finland, skall omsider
ibland Europas barn ditt huvud lyfta opp.

Topelius betecknar det gustavianska tidevarvet som „genomdött i sin livskärna”. Detta omdöme kan vara ensidigt. Men tidens anda var sjunken. Det behöves, säger den svenske krigshistorikern C. O. Nordensvan, hela glansen av „Fänrik Ståls sägner” för att överskyla faktum av dess förfall.

Även i armén 1808 återfinner man den ihåliga sentimentala fras, på vilken upplysningstiden är så rik.

På Svartholm ha officerarne i krigsrådet lovat att leva och dö med varandra vid försvaret. Men efter den första beskjutningen, då en skorsten raserats och några fönsterrutor spräckts, hemställer kommandanten C. M. Gripenberg, om det icke vore „förenligt med den sanna militära äran och den undersåtliga plikten att överlämna denna Kongl. M:ts och Sverges Svartholms fästning till H. M. K. av Ryssland?” Samtliga officerare instämde i denna uppfattning av ära och plikt. Endast i en punkt är Gripenberg fast och officerarna med honom: att deras löner härefter skola utgå ur ryska statsmedel. Den ryske generalen gör invändningar, men han finner snart, att här är allvar i frasen, när Gripenberg försäkrar, att han hellre är redo att begravas under Svartholms ruiner. Så jämkar man, i nyttans tidevarv, dygden ihop med sällheten.

På Sveaborg, när den första tanken på en konvention med ryssarna uppstått hos Carl Olof Cronstedt, under samtalet med von Suchtelen på Lonnan, försäkrar amiralen vid återkomsten inför sina officerare: „Om också alla utanverken falla, skall jag ännu stå på knä på Ehrensvärds grav och slåss.” En kännare av tidens psykologi förstår vid dessa ord, att Sveaborg var förlorat, att en kapitulation utan försvar förestod.

En äkta upplysningstidens anda finner man i Johan Fredrik Aminoffs brev från Torneå, vintern 1809, dit han sändes som generaladjutant under Adlercreutz' vistelse i Stockholm, ehuru han visserligen undandrog sig ansvaret och lät Palmfelt sköta tjänsten.

Armén befann sig i detta „dödens rike”, i mörker, köld, yrväder, fattigdom och sjuklighet, varom Möllersvärd ironiskt antecknar i sin dagbok nyårsdagen 1809: „Stilleståndet fortfar, armén begravar sina döda, och högkvarteret spelar kort.” Hemlängtan kvalde officerarna, som i mängd begärde avsked ur tjänsten för att

undgå krigets vidare vedermödor. Hemma redde man sig ju att i Borgå erkänna den ryske segerherren som sin lagliga överhet.

Också Aminoff led av hemsjuka. Hans brev vimla av exklamationer om „den gräns, vilken en svag dödlig icke förmår överskrida”. Han skriver till sin hustru Eva Bruncrona, som vistades på Saaris med deras barn: „Välsignade, dyrbara Maka, Mor och vän! Huru schön blir icke den dag en rättvis Gud oss skänker, då jag för dina fötter får nedlägga en eftersträvad frukt av mina bemödanden: äran att vara värdig fosterlandet. Badande i tårar anropar jag det högsta väsendet att med dig få avbördad denna gård.”

Äran att vara värdig fäderneslandet betydde här ungefär detsamma som att taga avsked innan kriget var slut.

„Jag är nu, min ömma vän”, heter det i ett annat brev, „längst opp i Nordens ödemarker, nära den jord svärdet aldrig härjat, Lapparna och Lappmarken. När jag kastar en filosofisk blick på den civiliserade världen, finner jag ingen nation i vår världsdel, som kunde jämföras med lappen i jordisk sällhet. Det lugna tjället ger honom en ostörd fristad och hans hjordar en tarvlig men tillräcklig livsbärgning, den varken svärdet eller politikens ränkor honom frånrycker. Ack min Eva, varför icke kunna ikläda sig en lapps natur, då denna enda fristad på jorden kunde undangömma oss från världen?”

Så skriver ett äkta barn av upplysningstiden. Det är Rousseaus svärmeri för naturen och urtillståndet, Bernhardin de S:t Pierres „Paul et Virginie”, den eudemonistiska livsflyktens drömda mål, motsatsen till Kants kategoriska imperativ: det var icke den filosofien, som upprätthöll Aminoffs vacklande pliktkänsla.

Aminoff yppade sitt vankelmod i brev till G. M. Arm-

felt i Stockholm. Han antydde att „hans tid var förbi”, att han var „besluten att följa vad äran befäller” m. m. d. Armfelt förstod strax vad detta betydde. Det gjorde honom utom sig. „Gud i himmelen”, skriver han till svar, „skall allt detta rubbas, som vi voro ense om på Nynäs, grundat på hederns och samvetets lagar? Om du för mig har en gnista vänskap, så skriv snart. Jag har feber under avvaktan på en rad av dig, min Egen gamle Vän.”

Även Aminoffs hustru stärkte honom att hålla ut. Hon var ej blott en „öm och dygdig maka”, enligt tidens språk, utan verkligen en höghjärtad kvinna.

Sådan är den botten, ur vilken den heroiska andan stiger fram under kriget 1808. Huru fanns den i vår armé, då den icke fanns i vårt samhälle? Varifrån kom den?

Det heroiska draget hade sina rötter i vår historia, senast i kriget åttiåttå, i segrarna vid Porrassalmi och Parkumäki, vid Svensksund. Men det kom emellertid nu från ett alldeles bestämt håll, från kadettskolan på Haapaniemi, vår första kadettskola, stiftad 1780, från Rantasalmi där borta i Savolaks Ödemarker.

Skolans grundläggare är Göran Magnus Sprengtporten. Vi hysa ingen lust att prisa denne man. Men han var i alla fall lärjunge av Augustin Ehrensvärd, och det fanns i hans natur någonting storslaget, någonting heroiskt, som under de första lyckliga verksamhetsåren i Savolaks utvecklades på en fosterländsk grund, om ock snart nog uppblandat med en självisk ärelystnad, som förde honom över till Ryssland och på hans förtjänst satte förräderiets outplånliga stämpel.

Haapaniemi kadettskola fasthöll emellertid den heroiskt-fosterländska grunden, och förtjänsten härav tillkommer i eminent grad dess förste föreståndare Samuel Möller.

Möllers förslag till instruktion för kadettskolan har först i våra dagar kommit i dagsljuset. Danielson-Kalmari i sitt nyss utkomna arbete „Gustavianska tiden” säger, att man här till sin häpnad finner den djupaste pedagogiska tänkare och mest varmhjärtade ungdomens uppfostrare vårt land någonsin frambragt. Född i Finland i Sagu socken, en länsmans son, student i Åbo långt före Porthans tid, prästman först och militär sedan, har han med upplysningstidens klara tankegång förstått att förena en djupare morallära. Han yrkar på en dygd, som utan avseende på straff och belöning, ära och beröm, leder människans handlingar. Han hänföres av värme för „denna gnista av den gudomliga godheten”, som tändes hos de unga, då de läras att „ständigt stå inför sin Skapare, förpliktade att i varje stund avlägga räkenskap inför Hans domstol”. Möller står icke i beroende av Kant, han tillhör tiden därförinnan, och för människans sedliga autonomi har han funnit en religiös botten, som icke var Kants; den var hans egen.

Möllers utläggningar voro ej lämpliga i ett instruktionsförslag, och Gustav III lämnade det utan stadfästelse. Men Möller fick sin utnämning till den nya krigsskolan, och han ledde den i tjugu år. Här är en huvudkälla till det heroiska drag, som framträdde i vår officerskår 1808, framförallt i Savolaksbrigaden. Det kom från den enkla prästmannen-militären i Savolaks ödemarker, från kadettskolan i Rantasalmi, „som han i tjugu år med heder och allmänt beröm förestått”, säger general C. G. Ehrnrooth i sitt utlåtande till Gustav IV Adolf vid Möllers avgång 1798.

Vid krigsutbrottet 1808 stängdes kadettskolan, och så gott som samtliga dess lärare och elever, f. d. och dåvarande, deltog i kriget, minst 130 officerare. Med undantag av ett mindre antal, som var med på Sveaborg

och Svartholm, deltog de alla med heder i kriget, även bland kapitulanterna sökte sig många fram till armén. Nästan alla hjältarna i Fänrik Ståls sägner äro f. d. Haapaniemikadetter, Erik Tigerstedt „den finske gossen”, som stupade vid Revolaks, Gregori Tigerstedt, som låg sårad på drivorna däsammastädes, v. Konow, som „hängde nedre läppen och sköt och svor”, den unge fänrik Blume i „Trosskusken”, Anders Vilh. Ramsay som föll vid Lemo, de äldre Sam. Möllers direkta elever, de yngre fostrade i hans anda, i kraft av vilken de, som Runeberg säger, „kunde allt, blott ej sin ära svika”.

Redan under den första reträtten mot norr framträdde detta heroiska drag mitt under reträttens föga ärofulla vedermödor. Det visar den unge Gust. Ad. Gripenbergs bedrift vid Kuuskoski eller kornetten Nandelstadts och Johan Adrian Argillanders ungdomliga mod vid Jynkkä under Duncker på Savolaksarméns reträtt. Argillander stupade, sextonårig, medan Nandelstadt, som ridit omkull och huggit ner ett par kosacker, kom undan med sju pikstyng och ett skottsår. De voro alla Haapaniemikadetter, medan Dunckers mod var fostrat i Gustav III:s krig år åttiåtta.

Men skulle denna anda överhuvud få tillfälle att framträda under „Hans Excellens Enöga”, som G. M. Armfelt kallar Klingspor, en hovman, en upplysningstidens man, med lärospån från hattarnas nesliga krig 1741, medan han är åttiåtta tjänat blott vid intendenturen, försiktig av böjelse och redan till åren kommen? „Jag tänker icke leverera en ny upplaga av fälttåget 1741”, har han skrivit till hertig Karl; och det var vad han nu i alla fall var i färd med att göra. De bägge retire-rande häravdelningarna hade fått kännning av varandra på vägen till Uleåborg, men reträtten fortgick. Vintern tog slut, och hjälpen från Sverge, på vilken hela reträttplanen byggde, förfelades. Skulle reträtten sluta i en kapitulation som 1742?

Sådant var läget. Ett par bataljoner fotfolk och en sotnia kosacker ansåg Buxhövden nog att hålla fältarmén i norr i schack, och i söder var Sveaborg pantförskrivet åt fienden. I sina proklamationer kallade kejsar Alexander oss för en rysk provins, och i maj utgick befallningen om rysk trohetsed. „Allteftersom våra trupper rycka upp mot norr”, säger Buxhövden i sin rapport till kejsaren, „ter sig södra Finland som en rysk provins”. Och i truppernas spår dansade våra fruntimmer i småstäderna med de ryska officerarna på otaliga animerade baler.

En betänklig bild av demoralisationen ger Berndt Henrik Aminoff, som icke hörde till de många militärerna av denna släkt, utan levde som privatman på sin egendom Kauniais i Karkku och därifrån genom det av ryssarna ockuperade landet begifvit sig med ett par vänner till Björneborg för att få nyheter från kriget. Staden hade kort förut utrymts av våra trupper på deras reträtt norrut. „Vi hastade genast till apoteket”, berättar Aminoff; „det var tomt. Men en stark musik hördes i övre våningen. Där var konsert, alla stadens invånare voro där samlade. Vi gingo ock upp i denna glädjens boning, men min Gud, vad mötte där mitt öga? Jag såg 11 stycken finska arméns officerare ifrån alla grader till och med majorsgraden, alla friska och glada. Jag frågade en stadsbo som svarade: De ha alla godvilligt lämnat sig fångne här i staden, då vår armé retirerade. De rapporterade sig för illa sjuka, så att de ej kunde marschera. När ryska armén ett par timmar efteråt intog staden, voro de alla friska.”

Sådana symptom äro farliga, i armén som i folkandan. Om reträtten „fortgick, om även den frusna fliken i norr gavs bort av fädrens jord, vad fanns sedan för möjligheter för den heroiska andan att bryta igenom?

Då var det som Carl Johan Adlercreutz uppträdde.

Adlercreutz hade gjort sina lärospån år åttiåtta, då han stred under Stedingk i Savolaks och var med bl. a. vid Porrassalmi. Den 16 april 1808 utnämndes han till chef vid Klingspors generalstab, och den 18 april stod slaget vid Siikajoki, vändpunkten i kriget, dagen för det heroiska genombrottet.

Runeberg låter Adlercreutz vid Siikajoki stanna på grund av v. Herzens insubordination. Så tecknar poeten heroismens rötter i vår dåtida folkanda. Det är den poetiska sanningen. Den historiska sanningen är ej heller utan sin dramatik, när Adlercreutz på älvens nordöstra strand, mitt emot kyrkan, ser den ryska centern blottas och det blixtrar till i hans ögon och han sänder ut sina adjutanter åt alla håll med order om attack. Han vecklar ut sin halsduk och viftar med den och ropar hurra, synlig för hela linjen, till häst på den snöiga vallen. „Detta hurra spridde sig som en löpeld genom hela linjen”, säger C. L. Jägerskiöld, som satt till häst vid Adlercreutz' sida. „Stora glädjetårar rullade utför mina och mångas kinder, då de stormande massorna frambröto i snödrivorna.”

Detta är, på bar gärning gripnen, personlighetens makt över historiens gång. Ur denna heroiska impuls utgick ej blott segern vid Siikajoki, som militäriskt var av föga värde, då Klingspor följande dag fortsatte mot Uleåborg och magasinerna. Ur den utgick ock segern vid Revolaks, då Adlercreutz grep till initiativet, då Bulatovs eldar släcktes och hans styrkor tillintetgjordes, vår första offensiv i detta krig, en seger som helt kan betraktas som Adlercreutz' verk. J. A. Cronstedt, som i kulregnet går fram över snöskaran mot Revolaks prästgård, visslande en glad gavottmelodi och svängande sabeln i takt med melodien, är blott en plikttrogen underbefälhavare, som fröjdar sig åt en order om strid, sedan

han så länge och så gement punktligt utfört ordern om reträtt. „Är Ni nöjd nu, frågar han kapten Germund Aminoff, även han en Haapaniemikadett. „Ja visst”, svarar denne, „detta är åtminstone icke reträtt.”

Nu begynte den länge tillbakahållna heroiska vågen att stiga. Bönderna voro de första den nådde. De voro oberörda av tidens kultur. Det kategoriska imperativet för dem var den nedärvda fiendskapen till rysarna. Först kommo de i rörelse i norr, strax invid valplatserna. I södra Österbotten, i Närpes, grepo de till vapen i samma trakter, där frihetskriget utbröt 1918. På Åland gick pastor Gummerus i spetsen, med sabeln i det röda strumpebandet han spänt som bälte kring livet. Verksamast var folkresningen i Savolaks och Karelen, där den gick i bredd med Sandels segertåg söderut. Olli Tiainen i Karelen, Fahlander, Malm och Duncker, Sandels vid Toivala pass, beteckna den sydligaste svallningen av den heroiska vågen på detta håll. På denna våg uppbars Olof Wibelius' medborgerliga heroism; han hade genom kriget, skrev G. M. Armfelt, förlorat „allt utom äran och ett gott samvetes rikedom”.

Vilken ändring nu i tonen i Buxhövdens rapporter! „Om vi endast hade att göra med fiendens arméer”, skriver han. „Men, nådigaste Kejsare, vi strida mot tre fiender: armén, bönderna, som gripit till vapen, och livsmedelsbristen. Icke som skulle proviant ej blivit sänd från Ryssland, men det är omöjligt att frambefordra den till våra trupper. Från Österbotten, som är fullt av från Sverge inflyttade inbyggare, utbredde sig upprorslågan med varje fotsbredd jord vi avstodo ifrån, långt in i det inre Finland. — — — När man har att skaffa med ett helt av förtvivlan och entusiasm gripet, i uppror statt folk, vad kan man då göra med en i små fördelningar styckad armé om 30,000 mot en lika stor fiendehär och 300,000 invånare!”

Adlercreutz ägde krigarens heroism; men den store fältherrens ägde han icke. Han hade icke segerviljan, tillförsikten till den slutliga framgången. Den sköna dagen på Lappos fält var hans verk; men han lät Rajevski komma undan söderut, och när Roth och Spooft med en handfull folk och hjälpta av en krigisk allmoge avskuro vägen i de retirerande ryssarnes rygg, lämnades detta eminent heroiska företag av Adlercreutz obegagnat. Vid Oravais förde han sina trupper till krigets blodigaste slag, utan strategisk nödvändighet, i harm över det klandrande brev konungen tillsänt Klingspor i högkvarteret i Lappo, som om hans uppgift varit, icke att tjäna sitt land, men att visa följderna av konungens förvända metoder. Och även under själva slaget saknade han den behärskning, som är den högsta heroismens kännemärke: så bröt han utan direkt ändamål återstoden av vår försvarskraft.

Också har Adlercreutz själv betraktat Siikajoki som sin levnads huvudbragd, icke Revolaks eller Lappo. När Sverges riksdag 1809 skänkte honom Leckö kungsgård som nationalbelöning, gav han godset namnet „Siikajocki”, och när han avled hösten 1815, uppsköts begravningen i Riddarholms kyrkan till den 18 april 1816, årsdagen av det slag, som väckte vår heroiska anda.

En gång väckt, höll denna anda ut till slutet. När H. H. Gripenberg den 23 mars 1809 kapitulerat vid Kalliks, högt uppe i norr, under dagarna för Borgå lantdags öppnande, voro hans hungrande och trasiga krigare alls icke måna om den räddning som erbjöds dem. „Nu gå vi visserligen hem”, skrev den tappre Brakel, „men nog hade ödet kunnat låta det ske på ett värdigare sätt eller låtit oss stupa vid sidan av värdigare kamrater. Vi tycka oss gå som brottslingar.” Buttert och kärvt tecknar Odert Gripenberg kapitulationsögonblicket, då han säger helt kort, att man „uppstaplade gevären i små

högar, gjorde höger om och fortsatte marschen i föreskriven ordning”.

Med detta höger om gick det heroiska draget för årtionden ut ur vår historia.

Ja, det är sannt, ännu den 5 juli 1809 stred Duncker med återstoden av Savolaksbrigaden långt nere i Sverge i Umeå, en enstaka spillra av den armé, som frös och svalt och segrade tillika. När han föll där borta på den främmande bruksgården, när han avsnäste unge Montgomery, som kom med ordern om reträtt, och stannade kvar och mottog den dödande kulan i sitt trofasta bröst, så var detta hans sätt att lösa konflikten mellan heroismens krav och tragiken i vår politiska situation. Borgå lantdag höll då ännu på att underhandla med den monark, mot vilken Duncker stred. Icke långt senare hugnades Franzén i Åbo med sin briljanterade ring vid utdelningen av den ryske segrarens nådevedermälen efter lantdagens slut.

Vår strid 1808 hade varit en ensam landsändas strid mot en europeisk stormakt. Det förlamande i känslan härav beredde vårt nederlag; det förtog Adlercreutz' segervilja. Men detta, att vi voro hänvisade till oss själva, att vi stredo för vår egen sak mera än för Sverges, gav den heroiska andan ett drag av patriotism, som pekar framåt i vår historia, och så kom det sig att ur nederlaget framgick vår seger.

Alexander I hade avstått från tanken att göra oss till en rysk provins. Han ville icke ha invid sin huvudstad „ett av förtvivlans entusiasm gripet, i uppror statt folk”, medan Napoleon förberedde sitt fälttåg mot Moskva. När han i Borgå upphöjde oss bland nationernas antal, var detta icke ett drag av ädelmod, som tidens undfallande vältalighet förkunnade och även trodde, utan ett drag av statsklokhets. Det hade han ej behövt slösa på oss, om han ej här funnit en heroisk folkanda, den anda

som Adlercreutz kallade på vid Siikajoki. Men tidens våltalare hade ej varit närvarande vid det tillfället, de kunde ej föreställa sig, att krigarnas motstånd betydde mer än den rökelse de strödde vid segrarens fot.

Emellertid är det tänkvärt att, sedan Adlercreutz' svärd lagt grunden, det var den porthanska kretsens män som förde upp statsbyggnaden. Tengström ledde gången av Borgå lantdag, som drog upp konturerna för vårt politiska liv ett sekel framåt, Calonius skrev författningen för vårt inhemska styrelseverk, på historisk botten, efter de former vi ärvt från Sverge. I egenskap av vår förste prokurator satte han in den svenska lagen som en kraft i vårt samhällsliv i det ögonblick vi trädde in i vår förening med Ryssland.

Domningen efter kriget var lång. När vi på fyrtitalet vaknade och funno oss allena som en nation för oss, anknöto vi instinktivt till Porthans verk: det var det fosterländska kulturarbetets historiskt givna grund. Men andan var nu en annan. Romantiken hade fördjupat sinnena, och från romantiken gingo Runeberg och Snellman ett steg vidare och funno en idéfylld verklighets botten för den nya anda de väckte i fosterlandet.

I denna anda fanns ett starkt heroiskt drag. Det kom från kriget 1808. Märkvärdigt att det kunde så länge ligga som ett frö i marken, i 40 år, tills det slog ut i blom i Fänrik Ståls sägner.

När Runeberg som student på kondition i Saarijärvi och Ruovesi kom i beröring med veteraner från 1808 och läste några „kortare relationer” från kriget, slog där emot honom en heroisk fläkt, som rörde befryndade strängar i hans själ, det storvulna och manliga, som han förde med sig från sin österbottniska hembygd. Men intrycken gåvo endast upphov åt en underström i hans inre, tills tiden var inne, och strömmen steg upp och bar

fram „Fänrik Stål”, då denna anda fick en form, som trotsar tiderna.

Huru har den icke verkat för vår uppfostran till heroiskt mod, i vår medborgerliga verksamhet och på krigets bana, denna lilla diktsamling! Den unge Robert Tengström, som hösten 1846 hos Runeberg i Borgå, under ett hjärtligt samtal långt in på natten, hört honom med rörelse läsa upp „Vårt land”, som skalden just då fullbordat, skriver till sin vän Kellgren i ett brev med manuskriptet:

„Har du någonsin hört djupare, fullare, manligare toner? Finns det ett hjärta hos vårt folk, så skall det smälta i glöd för denna skönhetslåga. Den skall gå som ett tveeggat svärd genom våra själar och i farans stund vara vår Marseiller marsch.” Sådant var det omedelbara intrycket av denna inledningssång till „Fänrik Stål”, och sådant har detta intryck gått från släkte till släkte. „Det kommer en gång”, skriver Danielson-Kalmari, „att bliva en av den fosterländska historieskrivningens vackraste uppgifter att visa huru Runeberg med sina Sägner höjt sina landsmäns nationalmedvetande och stärkt deras sedliga mod”. Också är det betecknande, att en av våra generalguvernörer, greve Berg, kallat Fänrik Ståls imprimatur för censurens största misstag i Finland, och en annan, Bobrikov, ansträngt sig för att utmönstra Sägnerna ur våra skolor.

Det vore icke riktigt att här förbigå J. V. Snellman, den store politiske väckaren. Han fann ingen plats i sitt nya Finland för den del av vårt folk, som förblev svensk, men en heroisk åder flöt emellertid i denna mäktiga personlighet. Han gick bort från sitt verk, innan den stora prøvodagen kom, dess ledning låg då i andra händer.

År 1899 kom prøvodagen, då Nikolai II gick att stryka oss ur antalet av de nationer, bland vilka Alexan-

der I upphöjt oss 1809. Från den 15 febr. 1899, då Nikolai II tecknade sitt kejsarliga: „Vare alltså!” på det manifest, som skulle inleda vår nationella undergång, till den 16 maj 1918, dagen för den mannerheimska folkarméns intåg i Helsingfors, går det heroiska draget fram i oavbruten stigning. Vilken skillnad i dess kraft ett halvt århundrade före och ett halvt århundrade efter Fänrik Stål! Vi började med massadresser, blomsterhyllningar och „Vårt land”, vi gingo fram från passivt motstånd till aktivt motstånd, från aktivt motstånd till frihetskriget, vi samlade oss kring tre stora historiska gestalter: Leo Mechelin, Eugen Schauman, Gustaf Mannerheim. Sådan är den heroiska linje, utmed vilken vi vandrat. Som ingångsmarsch står Sibelius’ „Atenarnes sång”, komponerad 1899, en aktiv melodi i det passiva motståndets födelseår, ett snillrikt fynd av den store tondiktaren, då han tog den text hos V. Rydberg, som främst framför dennes heroiska ideal. De gossar, som sjöngo med då, kunde 1918 som vuxne män i 27 Preussiska Jägarbataljonen marschera efter tonerna av „Jägarmarschen”, som är utgångsmarschen vid linjens slut. Vilken väldig stegring i de fordringar, historiens genius därunder ställt på vår heroiska kraft!

Det passiva motståndets kulmen är värnpliktsstrejken, då vi visade, vad vi menat med urtima lantdagens förklaring, att vi, i kraft av vår i en högre världsordning grundade plikt, tänkte fasthålla vid vår ställning från 1809, då denna förklaring blev något mer än den sentimentalas fras, varmed Cronstedt inledde Sveaborgs fall.

Prästerskapets flertal sviktade. Våra biskopar 1902 voro ej mer heroiska än Tengström 1808. De gävo kejsaren det kejsaren tillhörde, de manade oss att vara tillfreds med den överhet Försynen oss i sin nåd tillskickat. Men de vägrande prästernas antal uppgick dock till minst tio gånger antalet 1808. „Jag har vägrat”,

skrev den gamle prosten Vilh. Fredriksson i Sibbo, „endast av hörsamhet mot den domare, som i alla människors inre bevakar Guds eviga rätt.”

När sedan motståndet gick till kommunerna, som vägrade att välja uppådsnämnder, till läkarna, som vägrade att deltaga i besiktningen, till de unga rekryterna, som vägrade att inställa sig vid uppåden, huru var ej där den heroiska kraften i rörelse. Den utgick nu från överklassen men saknades ej heller i underklassen. „Folket strider nu en strid för sina dyrbaraste rättigheter”, skrev en österbottnisk hemmansägare, ordföranden i Ijo kommunalnämnd, „och jag skattar det som den största ära att däri få såsom en enkel stridsman deltaga, vad personlig skada och obehag jag än kan därvid lida. Om jag så icke gjorde, vore jag en ovärdig stackare, utan samvete och fosterland.”

Denna värnpliktsstrejk är ett av de dristigaste företag i rättens tjänst historien känner. Under Karl I Stuart begynte det engelska folket strejk mot hans olagliga skattepåbud; i Amerika före frihetskriget tillämpade amerikanarne ett passivt motstånd mot de engelska påbud, som de ansågo olagliga och stridande mot folkens naturliga rättigheter. Men det är ingen jämförelse mellan de materiella maktmedlen hos dem och hos oss. Att ett sådant företag kunde genomföras, att hela den ryska regeringsmakten ej räckte till att få uppådet verkställt, vittnar om det politiska modets och den politiska bild, ningens utomordentliga stigning hos oss sedan 1808.

Heroismens huvudpart föll här på vår ämbetsmannaklass. Vilken skillnad mot 1808! I Åbo hade år 1808 hovrätten, länsstyrelsen, akademistaten villigt avlagt den ryska eden. År 1903 var det en annan anda i Åbo hovrätt, bland hovrättsråd, fiskaler och notarier, då de i mängd mottogo avsked hellre än att tillämpa ryska rättsskipningsprinciper i den hovrätt, som stiftats av

Gustav II Adolf, och så gott som hela hovrätten avgick med dem, frivilligt, med vaktmästare och allt. Det var ett kategoriskt rättskrav, som befallde här, utan några nyttighetssynpunkter, ett sannskyldigt imperativ. När man betänker, huru 1808 officerarna på Svartholm fasthöllo vid sina löneförmåner, medan de uppgåvo fästningen, huru själve Matthias Calonius endast i ord, i ett akademiskt tal, gjorde trohetsplikten mot Sverige gällande, skall man finna stigningens hela vidd. Viborgs hovrätt gick 1913 ännu längre, när den för vår lag trädde i ryskt fängelse. Många nog äro de celler i Kresty, som bevittnat, huru långt den medborgerliga offerviljan gick i vårt land. Det var det passiva motståndets yttersta gräns, om man ej skulle gå ända till den politiska martyrdöden.

I detta sammanhang bör man ej glömma kadettkåren, som, på sidan om universitetslivet och huvudstaden, dock haft en betydande plats i vår historia.

Då kåren från Haapaniemi överflyttades till Fredrikshamn, hade den fört med sig även den heroiska andan. När man läser de regler, som kadetten Karl August Sevón i sept. 1821 stiftade för kårens kamratskap, är det som om Samuel Möllers anda skulle tala ur dem. En hel sommar hade den unge kadetten arbetat på dessa stadgar. Det kamratskap han stiftat bestod i sina grunddrag intill kårens upplösning och upprätthöll med sådan fasthet andan bland kadetterna, att kåren, som dess hävdatecknare sagt, genom detta kamratskap blev vad den blev. Sevón uppges ha varit en naturlig son till Gör. Magn. Sprengtporten, som på sin höga ålderdom livligt intresserade sig för den lovande, tidigt bortgångne ynglingen. Så stå dessa två namn, Möllers och Sprengtportens, i samband med andan i kadettkåren även i dess nya omgivning, vittnande om traditionens makt i institutionerna. Så gott som alla de, vilka utgått

ur detta kamratskap, ha med heder tjänat sitt land under dess prøvotider, både under ofärdsåren och i frihetskriget. Dess mest lysande representant är Gustaf Mannerheim.

I centrum av det passiva motståndets politik står Leo Mechelins imponerande gestalt. Den är icke i egentlig mening heroisk. Med hela sin natur och sin gärning tillhörde Mechelin den period av lugn och lojal samhällsutveckling, som inleddes hos oss 1863. Men den utomordentliga värme, varmed han försvarade vår rätt, även sedan den lojala perioden brutits av våldet, från sin „*Precis du droit publique de Finlande*” 1886 intill sin död 1914, under en arbetsbörda som få ha burit, framgår ur samma härd, där den heroiska elden flammar. För honom bär lagens gudinna icke svärdet i handen, hon stöder sig ej på styrkans symbol, men i hennes inre stiger en låga, brinnande genom alla de maktens och våldets stormar, som hota att släcka den.

Varifrån kom denna värme, detta heroiska drag, som stigit så utomordentligt sedan ett sekel tillbaka?

V. M. v. Born, en förgrundsgestalt i vårt passiva motstånd, har jag sett lägga handen på Fänrik Stål, sägande: „Detta är min bibel”. Vilka källor man än söker, den klaraste flöt här, i denna fosterlandskärlekens Heliga skrift.

Vårt passiva motstånd, där de svenska och de finska sida vid sida beträdde den heroiska offerviljans väg, bröts sönder av undfallenhetspartiets kontraaktion. Liksom 1808 trodde man nu, att den rökelse undfallenheten strödde för tsarismens fötter, skulle verka mer än de svårigheter motståndet lade i dess våg. Man jämkade dygden ihop med det nyttiga, med partiberäkningarna. Den bobrikovska regimen, vars fall kunnat bli en följd av motståndet, om det varit enigt, fick villiga redskap, angivare och spioner växte upp bland Fänrik Ståls folk,

och på undfallenhetens bro gick tsarismen fram från Systerbäck till Torneå, medan en dov misströstan bredde sig ut över landet. Det utsiktslösa i den ensamma landsandans kamp mot en europeisk stormakt syntes förlama vår motståndsvilja.

Då var det några skott som ljödo en sommardag, 1904, med ett eko som bröt den dova tystnaden.

I samma mån som undfallenheten fått fotfäste, hade på andra sidan den aktiva tanken växt fram. Spontant, på skilda håll, drev den heroiska instinkten till handling. Den värjde sig förtvivlat i sitt olidliga tvångsläge. Den kunde ej vädja till öppen strid med vapen i hand. Den var anonym, den måste vara det. Den tvangs in i terrorismens former, där det fega eller brutala opåttalt kan sticka fram sitt huvud över heroismens axel.

Det finns ett ofelbart medel att lyfta sådana handlingar upp i heroismens sfär, det medel Eugen Schauman tillgrep.

Det ligger någonting av den antika tragediens enkelhet och storhet över Eugen Schaumans gärning. Han var genomträngd av laglighetstanken, vårt passiva motståndets grundtanke, grundtanken i vår hundraåriga kamp för nationell tillvaro. Hela hans uppfostran inom en av den svenska byråkratiens gamla familjer, hans livssyn, hans rättsåskådning var inställd på det lagliga och lojala; hans brev till monarken bär därom ett rörande vittne. Och dock grep han till nödvärnsrätten, en terroristisk akt i djupaste motsats till denna åskådning. Han offrade sitt liv som en försoning i denna rättskonflikt. I det ögonblick hans levnad hopsummerades i en hastig kort minut, voro hans tre första kulor inledningen till vårt aktiva motstånd, medan de två han riktade mot sig själv, tillhöra sista akten i det i passiva motståndets stora skådespel.

Det heroiska hade Eugen Schauman främst i sin egen

enkla, hela, starka natur. Men han hade närt det vid Fänrik Ståls sägner. Han älskade dem redan som barn. då han som en åttaårig gosse från Radom i Polen, där hans far befann sig i rysk militärtjänst, insände sina sparpenningar, sammanlagt en rubel, för minnesstoden vid Juutas, med ett egenhändigt skrivet brev av hans barnahand. I de „tänkespråk”, som han efterlämnat bland sina anteckningar, ingå upprepade citat ur Fänrik Stål, och till sin syster hade han före sin död bestämt sin upplaga av Runeberg, med talrika ställen understrukna. Eugen Schauman skall stå i vår historia som en av våra största heroiska gestalter, i frisk, ungdomlig styrka, medan hans stoft vilar på samma kyrkogård med Fänrik Ståls sångare.

Skotten den 16 juni 1904 beteckna icke blott en slutpunkt tuan ock en utgångspunkt, utgångspunkten för vår väg till självständigheten, då vi äntligen satte svärdet i hand på lagens gudinna, då vi gävo henne stödet av styrkans symbol, då vår heroiska kraft fick träda öppet upp på ärans fält.

Kriget 1808 förbleknar i jämförelse med jägarrörelsen och frihetskriget. De två studenterna i Åbo, som reste hem i Närpesbondens släde, då de icke fått föräldrarnas lov att gå med i kriget, beteckna ungdomens anda 1808. År 1918 vek icke den heroiska instinkten för ett brev av vilket kansliråd som helst, den fick derangera tusentals ynglingars framtid, den brydde sig varken om ordo gallinarum eller ordo passerum. Och denna den obetingade heroismens väg beträddes lika av finska och svenska ynglingar i vårt land, de möttes i kraft av samma anda i Lockstedter Lager och vid Misseflodens sumpmarker.

Jägarföretaget är någonting i krigshistorien enastående. Men detta företag hade aldrig kommit till stånd, om här ej funnits en anda, tränad och eldad un-

der det passiva och aktiva motståndets långa och svåra år. Och detta motstånd hade aldrig blivit vad det var, om ej Runeberg varit, och Runebergs Fänrik Stål går tillbaka till kriget 1808, till Adlercreutz och Siikajoki. Så går den heroiska linjen fram som en av huvudnerverna i vår nyare historia.

Jägarföretaget förverkligades under en politisk situation, vars utomordentliga spänning saknar allt motstycke i vår historia.

Nyåret 1918 stodo vi fullt lika hopplöst som någonsin 1808 före Siikajoki. Det var ej mycket mera än en flik kvar av fosterlandet nu heller. Den ryska statsmakten, som garanterat vårt samhällsväsen sedan 1809, var försvunnen, det röda gardet hade organiserat sig och fann stöd i de disciplinslösa soldathoppar, som kvarstannat på vårt territorium, en vändning mot öster inom vår underklass, som hotade hela vår nationalanda med undergång, medan man har svårt att där igenkänna någonting av det heroiska drag, som framträdde hos vår allmoge 1808. Inför denna undergång stodo vi icke blott ensamma som 1808 utan så gott som vapenlösa. År 1808 hade det varit fråga om huruvida vi skulle bli en provins av det kejsarliga Ryssland. År 1918 var det fråga om att bli en provins av det bolsjevikiska Ryssland, ett av Lenins hungrande och frysande folk; det var fråga om vår undergång som utpostfolket vid portarna till Österlandet.

I denna vår ödestimma steg den vita generalen fram för sitt folk för att utföra 1918 vad Carl Johan Adlercreutz ej mäktat 1808, obekant och dock bekant, utgången ur vår kadettkårs kamratskap, ur en av vår svenska aristokratis förnämsta familjer, med höga traditioner i vår historia.

Mannerheims huvudkvarter var i Vasa, Österbotten var i rörelse, skyddskårer hade bildats, den 23 januari

hade redan Martti Laurila i Lappo planlagt ett angrepp på den ryska soldatesken, men i Helsingfors hoppades senaten ännu genom underhandlingar med den ryska rayonkommittén kunna undvika sammanstötningen, och till sin harm fick gamle Laurila skicka bort sina skaror från Lappo. Den 25 januari fattade Mannerheim det beslut, som tände frihetskrigets låga, och sände ut sin första stridsorder till Finlands vita armé. Men senaten i Helsingfors ville ännu underhandla, och det kom på nytt telegram, att skyddskårens operationer borde inställas. Stridsordern hade emellertid gått ut, skyddskårens voro på marsch. Skulle man ge ny kontraorder och framkalla ett missnöje, som kunde rubba förtroendet och omöjliggöra en ny mobilisation? „Jag mindes gubben Laurilas bistra uppträdande”, berättar Mannerheim, „och stack telegrammet i fickan utan att nämna därom för någon.”

Liksom Adlercreutz på Siikajokis snöiga vallar, den 18 april 1808, i det ögonblick han, viftande med sin halsduk, under hurrarop bekräftade sin order om attack, så har ock Mannerheim, den 25 jan. 1918, i det ögonblick han stack Helsingforstelegrammet i fickan, frigivit den heroiska vågen, som nu, med en lyftning hittills okänd i vår historia, en nationell lyftning, en heroisk lyftning, i väldiga böljeslag gick utmed hela den vita fronten, från Filppula till Rautus, från Tammerfors och Viborg fram till Lahtis, där det sista röda motståndet bröts.

Mannerheim ägde vad Adlercreutz saknade: segerviljan, tillförsikten till den slutliga framgången, den store fältherrens första egenskap. Heroismens kategoriska imperativ befäller med hans röst. I hans dagorder och tal återklingar ännu denna manliga förtröstan, i kraft av vilken han stampade en armé ur marken, sammanhöll de stridiga viljorna och förde dem segrande fram mot det gemensamma målet.

Den heroiska kraftens höga art under frihetskriget, särskilt i dess början, folkresningen i Österbotten och Karelen, med en glans över sig som från Engelbrekts och Gustav Vasas dagar, och i söder, under det röda väldets mörkaste tryck, Överallt ungdom i rörelse, redo att „blankt offra sitt unga liv”: icke ett par studenter, men hundra och tusental unga gestalter, som skyldra gevär på vår väg till självständigheten: alla paralleller i vår tidigare historia förblekna inför detta. Det lönar sig icke att här tala om några nedstuckna kosacker, att räkna pikstyng och skottsår.

Men över allt enskilt mod och alla enskilda bragder står den vita generalens höga gestalt. Vid honom knyter sig hela frihetskrigets heroiska anda, till dess att, när han den 16 maj har hållit sitt intåg i Helsingfors och folkarmén, som han skapat och anfört, paraderat förbi honom vid sångarkonungens stod, den heroiska andan på nytt gör sitt höger om och försvinner ur vår historia.

Svenska Litteratursällskapet begår sin årshögtid på Runebergs dag, det har ställt sin verksamhet i hägnet av hans namn. Ingen har som Runeberg ställt fram för oss heroiska föredömen, medan han stärkt vår tro på det godas segrande kraft och det ondas vissa gång mot avgrunden. Han är vårt folks stora uppfostrare. Dessa traditioner skola vårdas, denna anda skall leva ibland oss, om vi vilja fylla den uppgift historiens genius anvisat oss, om vi vilja förbliva germanismens pionärer, utpostfolket vid österns portar, om vårt land vill förbli Johan Ludvig Runebergs fosterland.
